

UZ PROBLEM AGNOSCIRANJA I DATIRANJA JEDNE GOTIČKE OKRUNJENE KAMENE GLAVE IZ STARE ZAGREBAČKE KATEDRALE

U lapidariju Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu nalazi se jedan od najljepših do danas sačuvanih fragmenata srednjovjekovne kamene plastike u sjevernoj Hrvatskoj — zanimljiva i dragocjena okrunjena glava bradatog starca sa na pō spuštenim očnim kopcima i sa oštećenim nosom, koja po općoj koncepciji likovne obrade kao i po svojim detaljima pokazuje značajke gotičke skulpture (sl. 6, 7). S obzirom na svoje dimenzije i izrazito fragmentarni značaj, mora da je izvorno pripadala oko 1 m visokom kamenom kipu. Kao eksponat glava nosi muzejski inv. br. 6766, a bila je isprva označena kao rad iz XV stoljeća. Prema jednom ranijem oskudnom podatku u Katalogu kulturno-historijske izložbe grada Zagreba prigodom 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva (Zagreb 1925, str. 93 br. 113) to bi imala biti »glava nekoga svetačkog kipa iz prvostolne crkve zagrebačke«. Dosad nije uspjelo tačno utvrditi kad je ta skulptura predana muzeju, jer je J. Brunšmid u svom opširnom popisu kamenih spomenika Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu¹ ne spominje. Prema korespondenciji Uprave muzeja i Kaptola zagrebačke prvostolne crkve M. Valentić, kustos Povijesnog muzeja Hrvatske, zaključuje da je glava predana Muzeju poslije godine 1924. Prvi put je reproducirana na plakatu štampanom prigodom otvorenja lapidarija Povijesnog muzeja Hrvatske u srpnju 1968 (»Kameni spomenici od XIII do XIX stoljeća«), i tada je privukla našu pažnju.

Ovdje je, dakle, riječ o dosad ikonografski neidentificiranom fragmentu nekoga gotičkog kamenog kipa bradatog kralja-sveca koji se nekoć nalazio u staroj zagrebačkoj katedrali. Pri agnosciranju toga svetačkog kipa, kojemu je navedena glava pripadala, prvenstveno dolaze u obzir ugarski kraljevi, koji su se u doba Arpadovića (naročito od XIII stoljeća dalje) u zagrebačkoj biskupiji štovali, i to: sv. Stjepan kao patron katedrale i sv. Ladislav kao utemeljitelj biskupije (1094). Sv. Emerik († 1031), sin kralja Stjepana († 1038) ne dolazi u obzir, jer kao vojvoda (dux) nije nosio kraljevsku krunu, a osim toga kršćanska ikonografija prikazuje ga kao golobrada muškarca. Naša ikonografska konfrontacija ove gotičke, zanimljivom kraljevskom krunom ovjenčane glave sa kasnijim baroknim primjerima (tj. kipovima i slikama gore spomenutih ugarskih kraljeva) koji su se do danas sačuvali (sl. 11), a potječu također iz stare zagrebačke katedrale, dovodi nas do zaključka da *glava prikazuje ugarskog kralja sv. Stjepana* (997—1038), koji je nakon investiture god. 1000 primio »titre roi apostolique«.² Ispravnost ove naše ikonografske atribucije po-

¹ J. Brunšmid, Spomenici srednjega i novoga vijeka, Vjesnik hrv. društva, N. S. sv. XII, Zagreb 1912, str. 130 i d.

tvrdi i *osebujni oblik krune*, koja po našem mišljenju predstavlja skulptorovu slobodnu modifikaciju donjeg (starijeg) dijela (tzv. »corona graeca«) poznate ugarske »krune sv. Stjepana«, odnosno »svete krune mađarske« o kojoj je nedavno napisao opširnu monografsku studiju poznati mađarski stručnjak Josef Deér³ i o kojoj je prije nekoliko godina u stručnoj literaturi (koja se bavi napose problematikom vladarskih insignija i državnom simbolikom) iznio svoje mišljenje također i A. Boeckler⁴. »Kruna sv. Stjepana« bila je, najvjerojatnije u vrijeme kralja Bele III (1171—1196), preoblikovana u tip tzv. »Bügelkrone« koji je sačuvala do danas.⁵ Prema istraživanjima E. Darkóa⁶ i njegovih prethodnika (A. Ipolyia, J. Paulera, S. Reiskea i N. P. Kondakova), »sveta kruna ugarska« (*sacra regni Hungariae corona*) — koja je prema pisanim ugarskim izvorima značila simbol samostalne vlasti, sa svim onim što ona sa sobom donosi — bila je specijalna vrsta krune tzv. *στεφανος* (prema terminologiji Pseudo-Kodina *στυμματογυνοιον*)⁷ kakvu su bizantski carevi davali svojim rođacima i vladarima kao simbol neke vrste vazalnih odnosa. G. Ostrogorski⁸ je dokazao da je ugarska kruna, koju je mađarski kralj Gejza I (1074—1077) primio od bizantskog cara Mihajla VII Duke (1071—1078), s obzirom na slike (effigies) vladara koje se na njoj nalaze, odličan primjer bizantskog shvaćanja vlasti, tj. odnosa između bizantskog cara (kao vrhovnog vladara) i ugarskog kralja.

Glavu bradatog lika u lapidariju Povijesnog muzeja Hrvatske kruni *tipično bizantinski dijadem* (Kronreif) iz X odnosno XI stoljeća, ukrašen biserjem i dragim kamenjem (bez pendilija?), koji se po dekoru svoga gornjeg oboda s razmaknutim velikim biserima odvaja od bizantinskog dijadema kakav nosi kralj David na minijaturama poznato Pariskog psaltira (sl. 9) Cod. graec. nr. 139 (X st.) i od onoga kojim je ovjenčana glava bizantinskog cara Nikefora III Botaniata (1078—1081) na jednoj minijaturi iz Homilija sv. Ivana Hrizostoma (Paris, Bibl. Nationale ms. Coislin 79. fol. 2v, XI st.), a približava više stražnjem dijelu poznate »svete krune ugarske«. U vezi s tim zanimljivo je usporediti pojedinosti kraljevske krune na glavi naše plastike (sl. 6) sa A. Ipolyijevom rekonstrukcijom donjeg dijela ugarske »krune sv. Stjepana« (sl. 8), koji je nastao između god. 1074. i 1077. i sa stražnjom stranom njezina kasnijeg (današnjeg) oblika (sl. 10).

Ovu djelomično oštećenu gotičku okrunjenu glavu — fragment kipa sv. Stjepana kralja nestalog vjerojatno još u vrijeme Schmidt-Bolléove restauracije zagrebačke katedrale — prožima snažan i dubok ljudski osjećaj. Po svom izrazito realističkom tretmanu, gledana en face nalikuje na skulpture poznatog

² Ikonografske podatke o ugarskom kralju sv. Stjepanu vidi L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, vol. III (Iconographie de Saints), str. 456—57.

³ J. Deér, *Die heilige Krone Ungarns*, Wien 1966.

⁴ A. Boeckler, *Die »Stephanskroner«, u »Herrschaftszeichen und Staatssymbolik«, III* (Stuttgart 1956), str. 731—742 s pogovorom izdavača P. E. Schramma, *Die »Stephanskroner« im Rahmen der ungarischen Staatssymbolik*, str. 742—54.

⁵ J. Deér, *Der Reif der »Stephanskroner« im Rahmen der byzantinischen Tradition*, u »Herrschaftszeichen und Staatssymbolik«, II (Stuttgart 1955), str. 426—433.

⁶ E. Darkó, *Die ursprüngliche Bedeutung des unteren Teiles der ungarischen Heiligen Krone*, *Seminarium Kondakovianum*, svez. VIII (Prag 1936), str. 63—77.

⁷ R. Delbrueck i G. Ostrogorski bili su među prvima koji su spoznali da je neprihvatljiva razlika između »stemme« (grč. *στέμμα*) i »stephanosa« (grč. *στέφανος*) koju je svojedobno postavio I. Ebersolt (*Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, str. 99 »... Cette couronne [hongroise], ornée du portrait de l'empereur régnant, n'est pas un stemma, mais un stephanos, qui était octroyé aux princes vassaux de l'empire...«).

⁸ G. Ostrogorski, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *Sem. Kondakovianum*, sv. VIII (Prag 1936), str. 59—60.

praškog arhitekta Petra Parlera iz druge polovine XIV stoljeća, osobito na njegove glave (portrete) čeških vladara Pržemysla Otokara I i Otokara II⁹, pa bismo je u prvi čas možda i mogli povezati s djelatnošću — utvrđenom u novije vrijeme — Paflerove radionice u Zagrebu^{9a}, ali se tome protive obrada njezine kose, brkova i brade i neki detalji koji kod usporedbe ne samo da pokazuju razlike, već djeluju i arhaičnije.

Podatak I. Krst. Tkalčića¹⁰ — da se prigodom obnove zagrebačke katedrale poslije potresa godine 1880. »naišlo u ruševinah na kamene jedan metar visoke kipove sv. Stjepana i Emerika, koji, sudeć po klesarskoj radnji spadaju u svršetak XIII vieka, te su bezdvojbeno nekoć riesili glavni (tj. Timotejev) žrtvenik« — dopušta nam pretpostavku da je *glava u lapidariju Povijesnog muzeja Hrvatske pripadala upravo tom kipu sv. Stjepana kralja*, koji je zajedno s kipom sv. Emerika još vidio Tkalčić, a ti su kipovi (vjerojatno oštećeni, jer su bili nađeni u ruševinama nakon potresa) kasnije netragom nestali i o njima ne nalazimo više nikakva spomena u literaturi. Zahvaljujući tom Tkalčićevu za nas dragocjenom podatku, koji smatramo vjerodostojnim, *moguće je tačnije datiranje ove naše visokokvalitetne gotičke kamene plastike: drugom polovicom XIII stoljeća*, odnosno u vrijeme Timotejeve obnove zagrebačke katedrale, napose kad je izgrađeno njezino svetište (glavna apsida) — *oko godine 1269*. Naglašene koštunjave jabučice lica i stanovita »stiliziranost« i arhaičnost u obradbi kovrča i uvojaka kose, pramenova široke brade i brkova ove realistički koncipirane i plastički modelirane glave govore u prilog navedenoj dataciji. Za datiranje u drugu polovicu XIII stoljeća govori također i komparacija glave sv. Stjepana kralja s jednom tematski adekvatnom romaničkom plastikom — majstorski izvajanom glavom jednoga biblijskog kralja (1140/1150 god.), koja se danas nalazi u lapidariju katedrale u Pécsi u Mađarskoj.¹¹ Pored toga sklon sam *ovu gotičku glavu iz zagrebačkog Povijesnog muzeja* kojoj — obzirom na oblik krune — ne nalazim pendanta ni u samoj Mađarskoj,¹² *pripisati vještom kiparskom dljetu nekoga stranog (vjerojatno francuskog) majstora*. Po mom mišljenju, taj je majstor stajao na čelu one kiparske i klesarske radionice koja je dostigla evropski nivo izrađujući visokokvalitetni, francuskim utjecajem prožeti (a po Bolléu poslije 1880 godine radikalno obnovljeni odnosno vjernim kopijama nadomješteni) arhitektonsko-plastički dekor za Timotejev istočni, ranogotički (bazilikalni) građevni sklop srednjovjekovne zagrebačke katedrale. U jednom većem prilogu (koji će biti objelodanjen u slijedećem broju Radova Odsjeka za povijest umjetnosti) pod naslovom »Timotejeva obnova srednjovjekovne zagrebačke katedrale u drugoj polovini XIII stoljeća« dokazao sam na osnovu detaljne stilsko-kritičke analize Timotejeva ranogotičkog građevnog sklopa katedrale u Zagrebu, da se kod njega ne

⁹ Vidi slike kod O. Kletzl, Peter Parler, der Dombaumeister von Prag, Leipzig 1940, str. 32 i 30.

^{9a} Mislim ovdje u prvom redu na figuralni kiparski ukras na južnom portalu crkve sv. Marka u Zagrebu, koji suprotno od A. Horvat (Odras praškog Parlerovog kruga na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu, Peristil, III [1960], str. 13—29) ne datiram početkom XV, već posljednjom četvrtinom XIV stoljeća.

¹⁰ I. Krst. Tkalčić, Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada, Zagreb 1885, str. 51—52.

¹¹ T. Gerevich, Magyarországi romankori emlékei, Budapest 1938, tab. CLXXXII.

¹² Postoji, međutim, jedna romanička kamena glava iz katedrale u Kalocsi (XII st.), danas u Nacional. muzeju u Budimpešti, ali oblik krune kojom je ovjenčana iako bizantinski (jednostavni obruč bez ukrasa sa niskim križem iznad čela) daje više utisak zapadnoevropskih grobnih kruna (Grabkronen) i po mišljenju P. E. Schramma (Herrschaftszeichen und Staatssymbolik, II, str. 487) nema nikakove veze s »krunom sv. Stjepana«. Ličnost koju ova glava iz Kalocse treba da prikazuje nije tačno utvrđena. Prema T. Gerevichu (o. c. str. 178) dolazi u obzir sv. Stjepan kralj ili jedan od biblijskih kraljeva. (Reprodukciju glave iz Kalocse vidi u T. Gerevicha, o. c. tab. CLXXXVII, CLXXXVIII i u B. Hómana, Geschichte des ungar. Mittelalters I, Berlin 1940, tab. 6, 1.)

samo u tlocrtu (kako je dosad bilo poznato) već i u njegovu nacrtu (osobito pri vertikalnom i horizontalnom raščlanjivanju stijena glavne poligonalne apside) pojavljuju neki elementi i motivi koji očito govore da je i arhitekt Timotejeva građevnog sklopa vrlo dobro poznavao ranu gotičku sakralnu arhitekturu Francuske u njezinoj zreloj fazi, napose onu Burgundije (svetište Notre Dame u Dijonu), Champagne (St. Urbain u Troyesu), Isle de Francea (St. Chapelle u Parizu) i Pikardije (korske kapele katedrale u Amiensu).¹³ Stoga sam uvjeren da će detaljna stilskokritička analiza i konfrontacija ove naše skulpture iz lapidarija Povijesnog muzeja Hrvatske sa suvremenom srednjoevropskom, a napose francuskom, gotičkom skulpturom iz druge polovice XIII stoljeća samo potvrditi ispravnost moje hipoteze da je ova osebujnom krunom okrunjena glava doista pripadala kamenom kipu sv. Stjepana kralja, za koji I. Tkalčić kaže da se nekoć nalazio na Timotejevu glavnom oltaru iz godine 1269. Ona bi prema tome bila jedini do danas sačuvani materijalni ostatak ovog Timotejeva oltara. S obzirom na historijsku ličnost koju prikazuje i na osebujni oblik krune koju nosi na glavi, predstavlja ona za kršćansku ikonografiju druge polovice XIII stoljeća zanimljivi raritet.

---

¹³ Između ostalog ja sam, naime, u spomenutom prilogu na osnovu rezultata svojih istraživanja utvrdio da taj ranogotički, istočni građevni sklop — iako ga je H. Bollé poslije potresa 1880. godine znatno restaurirao — a napose njegov prezbiterij sa svojom velikom poligonalnom apsidom u svojoj elevaciji pokazuje za ono vrijeme (tj. drugu polovicu XIII st.) osebujan arhitektonski koncept.

6. Glava kipa Sv. Stjepana kralja, Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske

7. Glava kipa Sv. Stjepana kralja, Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske

8. A. Ipolyova rekonstrukcija ugarske kruna Sv. Stjepana kralja

9. Bizantinski dijamem X. st. na glavi kralja Davida, detalj minijature iz psaltira gr. 139, Paris, Bibl. nat.

10. Mađarska kruna (stražnja strana)

11. Sv. Stjepan kralj-detalj krilne slike B. Bobića (XVII st.) sa oltara sv. Stjepana i Emerika u sakristiji katedrale u Zagrebu

